

14. Handl, G. International liability of states for marine pollution / G. Handl / Canad. Yb. Intern. Law. – 1983. – Vol. 21.
15. UN Doc. A/CONF. 62/WP.
16. UNCLOS-III. Offic. Rec. 1978. –Vol. 10.
17. Мировой океан и международное право: Основы современного правопорядка в Мировом океане. – М. : Наука, 1986.

УДК 341.01:342.3

Іванченко О. М., НУ «ОЮА»

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СТРУКТУРА НОРМ МІЖНАРОДНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА: ЗАГАЛЬНЕ ТА ОСОБЛИВЕ

Проблема специфіки співвідношення норм міжнародного і національного права, їх взаємодія, потребують теоретичного забезпечення, розробки відповідних наукових орієнтирів, концепцій, юридичних понять та категорій, а також виокремлення загального та особливого у класифікації та структурі цих норм.

Проблема специфики соотношения норм международного и национального права, их взаимодействие, требующие теоретического обеспечения, разработки соответствующих научных ориентиров, концепций, юридических понятий и категорий, а также выделение общего и особенного в классификации и структуре этих норм.

The problem of specificity ratio of international and national law, their interaction, requiring theoretical support, development of relevant scientific guidelines, concepts, legal concepts and categories, as well as separation of general and special in classification and structure of these rules.

Норма національного права це поведінка загального характеру, встановлена або санкціонована компетентним органом держави, що має загальнообов'язкову силу, регулює суспільні відносини в інтересах громадян та суспільства, передбачає відповідальність перед державою у разі порушення цієї норми.

Виходячи із загального розуміння норми права, можна сказати, що міжнародно-правова норма – це створене за угодою суб'єктів формально визначене правило, що регулює міждержавні відносини шляхом запровадження прав та обов'язків для суб'єктів і забезпечується юридичним механізмом охорони.

Під формальною визначеністю у цьому разі мають на увазі відмінну рису міжнародно-правових норм, яка полягає в особливій чіткості та визначеності понять і конструкцій [1].

Зміст норм міжнародного права становлять права й обов'язки, якими наділяються суб'єкти міжнародного права. Вступаючи у відносини між собою, суб'єкти міжнародного права реалізують свої права й дотримуються обов'язків, які встановлюються міжнародно-правовими нормами. Міжнародно-правова норма впорядковує поведінку учасників міжнародних відносин, тобто виконує регулюючу роль у взаємовідносинах суб'єктів міжнародного права.

Важливою ознакою міжнародно-правових норм порівняно з національними нормами є те, що більшість із них не має загальнообов'язкового характеру, адже група держав не може створювати норми для інших країн.

В основі будь-якої норми міжнародного права лежать узгоджені волевиявлення не менше двох учасників міжнародних відносин. Норма міжнародного права регулює відносини між тими членами міжнародного співтовариства, які безпосередньо брали участь в її створенні і визнали, що вона поширює на них свою дію, або визнали її уже після створення.

У результаті компромісів та узгоджень держави приходять до взаємно погодженого рішення про певні правила взаємовідносин. Закріплені в загальновизнаних юридичних формах – міжнародних договорах та звичаях, актах міжнародних організацій – вони визнаються нормами міжнародного права, які мають «погоджувальний», «координуючий» характер [2].

Міжнародно-правові зобов'язання, які становлять зміст міжнародно-правових норм, можуть складатися як із зобов'язання однієї сторони щодо прав іншої сторони (прості), так і з комплексу взаємних прав і обов'язків сторін (складні). Зобов'язання в міжнародному праві можуть мати й багатосторонній характер. Зокрема, якщо один із учасників міжнародних відносин порушить певне зобов'язання, то в інших суб'єктів міжнародного права виникає право вимагати припинити це порушення й ставити питання про відповідальність за вчинені діяння (наприклад, зобов'язання щодо незастосування сили).

У цілому, міжнародно-правові зобов'язання можуть формулюватися по-різному в залежності від методу правового регулювання: зобов'язуючі, дозволяючі або забороняючі. Так, наприклад, якщо передбачається, що держава неповинна вмішуватись у справи, що входять до національної компетенції іншої держави, то в цьому випадку мова буде йти про заборону.

Специфічною для міжнародно-правових норм є їхня внутрішня структура.

Слід зазначити, що більшість національно-правових норм складається із трьох частин:

гіпотези – умова, за якої застосовується правило поведінки;
диспозиції – саме правило поведінки;
санкції – заходи державного примусу, що застосовуються в разі порушення правила поведінки.

Міжнародно-правові норми, зазвичай, містять тільки диспозицію, дуже рідко – гіпотезу і диспозицію, а санкції відсутні. Інколи гіпотези і диспозиції міжнародно-правових норм містяться в різних статтях міжнародного акта, іноді і в різних актах, які пов'язані між собою.

Санкції, як правило, визначаються в окремих міжнародних договорах і звичаях і не завжди мають визначений характер [3].

У цілому, правотворчість – це процес створення правових норм. Відповідно міжнародна правотворчість являє собою процес створення норм міжнародного права. Отже, можна сказати, що метою міжнародної правотворчості є прийняття необхідного для суб'єктів міжнародного права міжнародно-правового акта.

На відміну від національної правотворчості, такий процес є більш складним і специфічним, по-перше – через відсутність єдиного законодавчого органа, по-друге, це зумовлено відсутністю єдиного основного акта (конституції), що регламентує процес правотворчості. Зважаючи на це, суб'єкти міжнародного права самі визначають способи створення міжнародних норм.

Враховуючи позицію науковців та практику міжнародної правотворчості, можна сказати, що єдиним способом утворення міжнародно-правових норм є угоди й резолюції суб'єктів міжнародного права.

Суб'єктами, у цьому разі, є держави та міжнародні організації. Серед них особливе місце відводиться державам як основному суб'єкту міжнародної правотворчості. Міжнародні організації також беруть участь у процесі нормоутворення, але їхня роль, порівняно з роллю держав, є значно меншою.

Сучасний правотворчий процес суттєво відрізняється від попереднього. Розвиток міжнародних відносин сьогодні стрімко розвивається, створюються нові міжнародні організації, укладаються угоди як міжнаціонального, так і світового характеру. Ці зміни впливають і на процес міжнародної правотворчості, здебільшого, шляхом створення відповідних міжнародних організацій та органів, які розробляють відповідні проекти угод.

Згода суб'єктів міжнародного права щодо визнання певних правил поведінки як міжнародно-правових норм може бути явно вираженою (договір) або мовчазною (звичай). Відповідно, норми, які містяться в договорі, є договірними, а ті, що містяться у звичаях – звичаєвими [4].

Договірні норми, зазвичай, мають писану форму й містять чіткі формулювання. Вони є юридично обов'язковими для учасників

договору, а їх порушення тягне за собою міжнародно-правову відповідальність.

У залежності від кола учасників договори можуть бути двосторонніми та багатосторонніми.

Двосторонні договори укладаються для взаємного врегулювання певних питань між двома суб'єктами міжнародного права. Здебільшого такими суб'єктами є держави, досить рідко укладаються угоди між державою та міжнародною організацією або між самими міжнародними організаціями.

Говорячи про держави, як суб'єктів міжнародного права, слід зазначити, що їх вплив на процес правотворчості є неоднаковим. Перш за все це залежить від активності їхньої діяльності в даному процесі, від бажання і можливості висувати свої пропозиції.

Форми участі міжнародних організацій у правотворчому процесі є різними. Поряд із розробленням проектів договорів, часто у своїх резолюціях визначають принципи і норми, які підлягають втіленню в договорах. Зокрема, резолюції Генеральної Асамблеї ООН відіграли значну роль у створенні комплексу договорів із прав людини. Немаловажне значення відіграють і спеціалізовані органи ООН, досить велика кількість договорів підготовлена ЮНЕСКО, Міжнародною організацією праці тощо.

Загальні міжнародно-правові норми приймаються більшістю, яка представляє основні політико-правові системи. Для створення міжнародно-правової норми та забезпечення її ефективності необхідна згода тих, хто реально контролює міжнародні відносини у певній сфері. Наприклад, міжнародно-праві норми у сфері використання ядерної енергетики можуть створюватися без участі ядерних держав. Багатосторонні договори переглядаються також за згодою більшості учасників [5].

Процес створення звичаєвих норм є досить складним і тривалим.

Згідно із ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН звичай визнається як «доказ загальної практики, визнаної як правова норма». Зважаючи на це, можна виокремити елементи, які включає процес утворення звичаю:

загальність – необхідний для утворення норм загального міжнародного права;

тривалість – утворення звичаю протягом тривалого часу, хоча за сьогоденних умов цей процес є набагато коротшим;

однотипність і повторюваність – полягає в тому, що практика, в процесі якої формуються міжнародно-правові норми, має бути достатньо визначеною, однаково повторюватися;

визнання – визнання суб'єктами міжнародного права правил поведінки як правової норми, що перетворює його в міжнародно-правовий звичай.

Різноманітність міжнародно-правових норм зумовлює потребу в їхній класифікації. Значна кількість науковців-міжнародників неодноразово намагалися знайти універсальні, найбільш повні критерії класифікації норм міжнародного права, але жодна з їхніх спроб не знайшла загального визнання.

Зважаючи на наукові здобутки вчених, слід виходити із найбільш загальних, найбільш вживаних критеріїв класифікації міжнародно-правових норм:

- за сферою дії – універсальні, регіональні, партикулярні;
- за способом правового регулювання – імперативні і диспозитивні;
- за джерелами – звичаєві, договірні, норми рішень міжнародних організацій;
- за функціональним призначенням – регулятивні і охоронні;
- за кількістю учасників – двосторонні і багатосторонні;
- за характером нормативних приписів – уповноважуючі, зобов'язальні, забороняючі, відсильні;
- за властивостями регулятивних функцій – матеріальні і процесуальні;
- за термінами дії – строкові і безстрокові.

Таким чином, приписи, що містяться в галузях міжнародного і національного права, можуть бути поділені за різними підставами.

За юридичною природою і ступенем обов'язковості приписів норми обох галузей права можуть бути імперативними, коли в них владно наказує правило поведінки, і диспозитивними, коли правило формулюється так, що надається можливість вибору того чи іншого поводження.

Імперативні норми в міжнародному праві, або, як їх ще називають, норми *jus cogens*, – це правила, від яких суб'єкти міжнародного права не можуть відступати навіть за взаємною згодою. Якщо міжнародний договір суперечить імперативним нормам міжнародного права, то він є юридично нікчемним. Таке положення зафіксоване у ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, в який говориться: «Договір є нікчемним, якщо на момент укладення він суперечить імперативній нормі загального міжнародного права ... Імперативна норма загального міжнародного права є нормою, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що має такий же характер» [6].

До імперативних норм міжнародного права відносять основні або загальновизнані принципи і норми міжнародного права, спеціальні (галузеві) принципи і норми (наприклад, принцип свободи відкритого моря, принцип невід'ємного суверенітету держав над своїми природними багатствами і ресурсами тощо) і деякі інші норми (наприклад, норми про дипломатичні привілеї та імунітети).

Прикладом імперативних або наказових норм у національному праві можуть служити положення, регулюючі повноваження органів державної влади, обов'язки громадян, а також визначають зобов'язання щодо здійснення будь-яких дій.

Як диспозитивних норм і міжнародного, і національного права можна привести положення, що регулюють права і свободи людини. Вони є диспозитивними стосовно особистості, яка може скористатися правовою можливістю, тоді як для державних органів та публічних інститутів, зобов'язаних забезпечити їх реалізацію, мають імперативний характер.

До диспозитивних норм у міжнародному праві належать також правила, від яких держави можуть відступати за взаємною угодою. Вони є обов'язковими, проте зацікавлені держави можуть укладати договори, встановлюють інші норми, діяти відповідно до них, і така поведінка буде правомірною, якщо не завдає шкоди інтересам інших держав.

За функціональним призначенням у механізмі правового регулювання міжнародно-правові та національно-правові норми поділяються на матеріальні і процесуальні.

Матеріальні норми регулюють зміст правил поведінки (дій та бездіяльності), тобто відповідають на запитання, що можна чи потрібно робити або не робити. Процесуальні норми визначають форми і процедури реалізації правил поведінки і відповідають на запитання: як можна чи потрібно діяти або не діяти.

На відміну від ряду інших галузей права, де матеріальні і процесуальні норми об'єднуються в різні, хоча і тісно взаємопов'язані галузі (кримінальне та кримінально-процесуальне, цивільне та цивільно-процесуальне, адміністративне і адміністративно-процесуальне галузі права), міжнародне та національне право об'єднують матеріальні і процесуальні норми. Прикладом такого нерозривного зв'язку можуть бути міжнародні угоди та національні закони, що регулюють умови та порядок укладення міжнародних договорів.

Переважання в міжнародному та національному праві матеріальних норм не применшує значущості які в них процесуальних правил поведінки. Саме за допомогою останніх забезпечується реалізація матеріальних норм цих галузей права.

За часом своєї дії міжнародно-правові та національно-правові норми поділяються на постійні, які не обмежені терміном своєї дії, і тимчасові, – покликані діяти тільки в певні періоди (наприклад, на термін дії міжнародного договору або угоди, на період надзвичайного або воєнного стану і тощо).

По території дії норми міжнародного і національного права розмежовуються на ті, які діють:

- а) у міжнародному масштабі;
- б) на міждержавному регіональному рівні;
- в) у рамках конкретної держави (загальнонаціональні);
- г) на території окремих регіонів, суб'єктів федерації, автономій);
- д) на території місцевого самоврядування (муніципального утворення) – муніципальні або місцеві.

Із точки зору цього критерію норми міжнародного і національного права мають різне охоплення впливу. Так, норми міжнародного права превалюють у міжнародному та міждержавному масштабах, тоді як норми національного права домінують на загальнонаціональному рівні. Це не виключає, однак, дію тих та інших в іншому територіальному вимірі. Зокрема, норми права ЄС для держав-членів Європейського Союзу є одночасно нормами міждержавного регіонального та національного рівня. Ілюстрацією цьому є ст. 28 Основного закону ФРН [7], відповідно до якої на виборах в округах і громадах володіють правом обирати і бути обраними згідно з правом Європейського Співтовариства також особи, які мають громадянство держави-члена Європейського Співтовариства. Протилежним прикладом, коли норми міжнародного права діють лише щодо однієї конкретної країни і фактично зливаються з національним правом, є міжнародні угоди, на основі яких було прийнято Конституцію Боснії і Герцеговини від 14 грудня 1995 р [8]. У Преамбулі цього національного акта спеціально підкреслюється, що Конституція Боснії і Герцеговини приймається на базі Основних принципів, узгоджених 8 вересня 1995 р. в Женеві і 26 вересня 1995 р. в Нью-Йорку.

Поряд із класифікаціями, загальними для обох галузей, в міжнародному та національному праві присутні власні градації норм, що підкреслюють специфіку тієї чи іншої галузі.

Так, із точки зору функціональної спрямованості норми міжнародного права розмежовуються вченими на універсальні та локальні. Універсальні норми пов'язані із загальнолюдськими інтересами і є завжди багатобічними. Вони мають бути прийняті більшістю держав. Зокрема, універсальні норми міжнародного права містяться в Статуті ООН 1945 р., Загальній декларації прав людини ООН, Женевських конвенціях тощо [9].

Локальні норми регулюють відносини, тісно пов'язані з інтересами держав, що створюють ці норми. Це можуть бути і дві держави (наприклад, Договір між РФ і США про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1993 р.) і група держав, як правило, одного географічного регіону (наприклад, договори, укладені державами-учасниками ЄС, СНД, ОАЕ та ін.) У зв'язку із цим локальні норми можуть бути як двосторонніми, так і багатосторонніми.

Особливої специфіки набувають норми міжнародного права за колом учасників. Вони поділяються на багатосторонні і двосторонні. Так, наприклад, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. містить багатосторонні норми, а Договір між СРСР і США про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987 р. – двосторонні.

На відміну від норм міжнародного права, національні норми істотно розрізняються за юридичною силою. Вони шикуються в ієрархію у тій же послідовності, що і нормативні правові акти, в яких вони містяться. Із цієї точки зору національні норми диференціюються у вигляді норм, які мають вищу юридичну силу (містяться в конституції), звичайного національного закону, акта глави держави, підзаконного акта, рішення суду тощо.

Норми і міжнародного, і національного права в самому загальному вигляді можна визначити як формально визначені правила, що регулюють суспільні відносини, які становлять предмет цих галузей. Під формальною визначеністю у цьому разі мають на увазі відмінну рису міжнародно-правових норм, яка полягає в особливій чіткості та визначеності понять і конструкцій.

Важливою ознакою міжнародно-правових норм порівняно із національними нормами є те, що більшість із них не має загальнообов'язкового характеру, адже група держав не може створювати норми для інших країн.

Існує декілька моделей співвідношення норм міжнародного та національного права в національній правовій системі: відповідно до першої моделі у конституціях держав визначається самий загальний порядок співвідношення норм міжнародного та національного права, вказуючи на те, то загальновизнані принципи і норми міжнародного права є частиною національної правової системи; відповідно до другої моделі, у конституціях держав, поряд із загальним формулюванням, конкретизується, як співвідносяться за юридичною силою норми міжнародного і національного права; відповідно до третьої моделі, як елемент національної правової системи визнаються у конституціях держав тільки норми ратифікованих міжнародних договорів і нічого не згадується про так звані загальновизнані принципи і норми міжнародного права.

Вбачається, що існування різних моделей співвідношення норм міжнародного та національного права в національній правовій системі не є ознакою будь-якої національної самобутності держав. Причина криється скоріше в рівні правової культури, пов'язаної із різним сприйняттям норм міжнародного права як складової частини національного права. Уніфікація у цьому напрямку є можливою шляхом вироблення рекомендацій, сформулювати які доцільно на міжнародному рівні.

Література:

1. Лукашук И. И. Нормы международного права в международной нормативной системе / И. И. Лукашук. – М. : Спарк, 1997. – 322 с.
2. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник За ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
3. Международное право: учебник / под ред. А. И. Микulyиина. – М. : Междунар. отношения, 2005. – 512 с.
4. Международное право: учебник / отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – М. : Междунар. отношения, 2005. – 567 с.
5. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век / И. И. Лукашук. – М. : Спарк, 2000. – 279 с.
6. Віденська конвенція про право міжнародних договорів (М. Відень, 23 травн. 1969 р.) [Електронний ресурс] Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU69K01.html
7. Конституции государств Европы: в 3-х т.: сборник / под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 3. – 792 с.
8. Конституции государств Европы: в 3-х т.: сборник / под общей ред. Л. А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 1. – 824 с.
9. Устав Организации Объединенных Наций (Сан-Франциско, 26 июня 1945 г.). // Международное право в документах: учеб. пособие / сост.: Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. – М. : Норма-Инфа-М, 2000. – 824 с.

УДК 327.37+341.48:343.326

Андрущенко Т. В., НПУ імені М. П. Драгоманова

ВІДВЕРНЕННЯ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА БОРОТЬБА З МІЖНАРОДНИМ ТЕРОРИЗМОМ

В статті розглядаються проблеми запобігання загрозі світової війни, яку створює сучасний міжнародний тероризм. Проаналізовано досвід та ступінь ефективності антитерористичних дій.

В статье рассматриваются проблемы предотвращения угрозы мировой войны, которую создает современный международный терроризм. Проанализирован опыт и степень эффективности антитеррористических действий.